

BÁBEL ÁRNYÉKÁBAN / RÉSZLET

IN THE SHADOW OF BABEL / EXCERPT
U SENCI VAVILONA / ODLOMAK

VARGA ZOLTÁN (1936–2000)

Híd és Szenteleky Kornél irodalmi díjas vajdasági magyar
próza-, dráma- és tanulmányíró, kritikus

[...]

„Győzni, győzni, győzni kell nekünk!” – harsogja egy induló a rádióban, de hát épp ezért: Mi lesz, ha mégsem győzünk?

Mert hát csakugyan: Mi lesz azzal, akit legyőznek? Azzal a *néppel* mindenekelőtt? (Így valahogy, még ha nem is biztos, hogy ezt ezekkel a szavakkal is gondolom.) Mert ha győzni *ennyire* fontos, számomra akár még az is elképzelhető, hogy a legyőzöttet az utolsó szálig kiirtják. Vagy a nyelven nem szabad többé beszélni. Már-már ezt találnám természetesnek... De hát akkor én hogyan beszéljek?

„Hát istenem, él, mint egy legyőzött nép” – kapok később egy cseppet azért megnyugtató választ erre a kérdésemre is.

De ezt már a nagynénémtől és Zentán, átmenetileg újra magyarrá vált földön tehát, s minden tekintetben sokkal magyarebb helyen, ahová magam is átmenetileg egy újabb gyógykezeltetési kísérlet kapcsán kerülök, nem Pestre, csak Szegedre visznek, ám ott már nincs hely számomra a klinikán, telve háborús sebesültekkel. Visszaút meg egyelőre nincs, minden megnehezül és szigorodik, keleten a front már jó ideje nyugatra mozdul, „fokozódik a helyzet”, nemcsak a „nemzetközi”, de a „nemzetek közötti” is egyúttal.

Negyvennégy augusztusában kerülök át, és ragadok ott majdnem fél évre. Vagyis azt a libikókaátbillenést is itt élem meg, amit aztán „felszabadulás”-ként vezetnek be a történelem anyakönyvébe. Hivatalosan és kötelezően, de egy idő után szinte mindannyian így mondjuk, mindenekelőtt talán megszokásból, inerciából. És mivel a címkézésnek sohasem lehet köze a finomabb disztingváláshoz, az árnyaltabb gondolkodáshoz. Ennek jegyében érzem később jómagam is sokáig úgy-ahogy elfogadhatónak is ezt, azzal összefüggésben is akár, hogy Victor Hugo szerint a forradalmakban durván bánnak az emberi nemmel, de előrehalad. Meg mert „a fasizmus mindenképpen fasizmus”. Vagy amiért nem könnyű önmagunkban leszámolni azzal az illúzióval, miszerint a győztes oldal annyira egyben „jó” is, hogy sok minden ellenére sok mindent el

is lehet neki ismerni, javára írni... Ám ezekben a „megszokás előtti” napokban egyelőre még a döbbenet az úr. Akkor is, ha nagynénemtől mindjárt az elején relativitásból kapom meg a magam leckéjét, éppen a „felszabadulás” szóval összefüggésben: mivel három évvel korábban szintén felszabadulásról beszéltek. Meg hogy ez a föld most már „örökre” Magyarország lesz, pedig „örök” Isten lehet csak. Protestáns komolyságú hívő lélek ebben a katolikus túlsúlyú városkában, alig pár év múlva bontakozni kezdő hitetlenségemet sohasem lesz képes egészen elfogadni – nem feltétlenül értve meg, hogy eredetéhez a Neander-völgyi embernek és szerszámainak, melyeknek képével szintén itt élő nagyapám egy könyvében, nevezetesen Wells világtörténelmében találkozhatom, sokkal inkább köze van, mint az államvallási rangra emelt kommunista ateizmusnak. Abban a most kezdetét vevő hosszú korszakban, melynek során nagynéném hite mindinkább rajongássá növekszik, odaadással szeretett férjének ekkor még csupán alig néhány hónapos, ámde könyörtelenül több évtizedessé táguló kényszertávollétét ellensúlyozva. Zentai intermezzóm során vele így nem is találkozom, hosszú időn át hír sincs róla, honvéd századosi rangban talán meg is kezdte már élete második orosz fogságát. Alkalmasint jobb is, hogy nincs itt, behívóparancsa a Tisza partján álló nagy gőzmalom igazgatói székében éri, és az ennél is veszélyesebbnek tetsző leventeparancsnoki tisztet változtatja át utászszóalj-parancsnokivá, nem valami nagy esély a túlélésre ezekben a most kezdődő hetekben és hónapokban. Amikor ismerőseink az ablakon a *Rákóczi-induló* ritmusával kopogtatnak, aligha az ellenállás szellemének holmi titkos jeladásával, egyezményes jelével csak az eleve megnyugtatósnak. Mert akkoriban sok mindenről hallok a Rákóczi-ütemmel kopogtatók suttogóra fogott szavából: kiket vittek el, kiket engedtek ki hurkás háttal, de hála istennek; hogyan hallatszott ki az utcára az üvöltés a rendőrségi fogdából, kik a végleg eltűntek; nagynéném kockás fedelű kis noteszba jegyzett titkos névsora egyre gyarapszik. De hallok az óbecsei plébánosról is, akinek a hasán járnak győzelmi táncot... Ám azon a bizonyos szép októberi délutánon nagynéném mintha nem akarná elhinni, hogy a mind elkerülhetetlenebbnek látszó pillanat valóban el is érkezett. „Panyimajes, panyimajes?” – kérdezi az egyik elhaladó katona a másiktól, de hiszen ez még csak nem is szerb szó, úristen, ide jutottunk. Bátyja azonban, aki szintén az ablaknál áll, és akit mivel szobája kanárikalitkákkal van tele, kertjében meg, kint a dróthálós röptetőben, sűrű mellényű és korallpiros csőrű parányi zebrapintyek cserregnek, madarász nagybátyámként is emlegethetnék, eloszlat minden kétséget. Egyelőre maroknyian vannak csak, akadálytalanul érkeznek, nemsokára többen is lesznek. „Jönnek, jönnek, még mindig jönnek” – ébredek másnap, nagynéném hangja most is az ablak felől hallatszik. Amikor meg egyszer nagyapám, bejáródott szokásunk szerint, sétára tol el, végeláthatatlan sorokban vonul-

nak át a városon, és Tolbuhin hadseregeként egyenesen a történelembe. De azon a napon inkább csend van, estefelé dobolnak. Mariska, akit nagynéném félig-meddig tréfásan néha leányzónak emleget (tőle hallom a szót először, de mi az, hogy „leányozni”, támad bennem a logikus kérdés), megy ki a közhírré tétetést végighallgatni. Fizetési eszköz továbbra is a pengő, de a rubelt is el kell fogadni, referál aztán, feketézés, áruhalmozás halállal büntetendő, ja és piros zászlót kitenni. Árválkodó keskeny csíkként marad majd a rúdon, és kerül ki az utcára, két társszínétől megfosztva, ezekben a napokban a zászlók gyakran ilyen keskeny vörös csikokból állnak... Egyébként, ha jól emlékszem, ez után a beszámoló után pityeredek el, nagynéném lecsendesít: ezt a fájdalmat némán kell elviselni.

Viselem is. Sőt elhitetem magammal, hogy nem félek. Grigorijtól, házi oroszunktól sem. Akkor sem, amikor az ebédlő plafonjába lő. „Ez igazi lövés volt” – jegyzem meg némi kétellyel, talán mert eddig játék fegyverből látok löni csak, sőt lövök magam is, és az igazi hangját valahogy nagyobbnak hiszem, meg a pisztolyos torkolattüzét is keveslem. Miután az apró töltényhüvely az asztalra pottyan, és mielőtt Grigorij a „leányzót” a mosókonyha felé penderíténé. Nem maradéktalan ellenállás mellett, megvan már a karon ülő emléke egy magyar bakától, ez talán a „leányozás”, juthatna az eszembe, ha nem lennék a nyolcévesek átlagánál is makulátlanabban ártatlan... „Nem lesz tán egy kis orosz is?” – kérdi később tőle nagynéném, persze nem a jelenlétben; nem lesz, de fényes kis nyaklánc apró kereszttel igen. „Nagysága, ez arany?” – kérdezi a lány csillogó szemmel, Grigorij meg állítólag Ukrajnába is magával vinné. Vörös arcú, de nem rosszképű, nem tudom már, hogy tizenkilencnek mondja-e magát vagy huszonkilencnek, fél lábára erősen sántít, és katonazubbonyához fekete civil pantallót visel, lábadozó sebesült lehet; elég hosszú ideig jár a házhoz, később már egyből a cselédszobába. De a kezdeti napokban, miközben egyik szobából a másikba megy, szekrényeket nyitogat, madarász nagybátyám felöltőjét próbálgatja, én a verandán ülve honfíui daccal csak azért is harcoló magyar katonákat rajzolok magyar zászlóval, színes ceruzákkal festem ki őket; mintha azt szeretném, hogy észrevegye, megsondázni, mit is szól hozzá. „Azt akarod, hogy pofon vágjon?” – figyelmeztet nagynéném, de a papírt és ceruzát nem veszi el, ám annyit elér, hogy Grigorij közeledtére rajzomat elfedem egy másik papírral. Mert a környezet beenyugvása ellenállást vált ki belőlem. „Tanulhatod a cirillt” – mondja rezignáltan nagynéném, mint aki már mindenbe beletörődött. Nagyapám meg éppenséggel tanítana is. Sétáink során a pillanatokon belül megváltozott utcanévtáblákról is akár, pedig a nyelvet ő is csak gyengén beszéli, túl a helyzet megváltoztathatatlanságának felismerésén, egyfajta idealizmusból is, úgy tetszik. Közép-bácskai sváb faluban született tanárember, akit odahaza a csa-

lád eredetileg papnak szánt, és aki Zentán a Kiskunhalasról hozott, soha más nyelvet meg nem tanuló feleség mellett magyarosodik vagy nemzetlenedik el inkább meggyőződéses pacifistává. Bájos kis gyermekversek egész sorával kedveskedik, egyiküknek *A Dundi tudománya* a címe, kiskutya hőse három nyelven is megtanul, miután magyar, szerb majd német családnál talál gazdára – optimista szerzője nem sejtí még, hogy egész rokonsága hamarosan internálótábor lakójává lesz... Miközben a cirill betűk már nagyon is ott vannak körülöttem, nemcsak az utcanévtáblákon, de hatalmasra méretezeten, jelszavak részeiként is, nemegyszer sablonnal a házak falára festve. Mert a város képe alapjaiban változik meg: üveg alá helyezve a központban lévő mozi reklámfotóinak helyére felnagyított fényképeket függesztenek ki, csontvázzá szott, mezítelen hullákról, egymás mellett függő akasztottak soráról. „Ki tudja, hol találták őket, és most azt mondják, hogy a mieink tették” – észrevételezi őket nagynéném, egyelőre elfogadhatatlannak tartva, ami hamarosan továbbra is elfogadhatatlanul és felfoghatatlanul bizonyul ténynek... Nemcsak hallok, látok is egyet-mást tehát nagyapámmal tett sétáim során – meleg és napsütötte ez az október, inkább a november lesz majd nedves és hideg, sok dolgot elfedően ködös és sötét. Egy kis szakasz egyenruhást állni énekelve a városháza előtt a téren, és az együgyűen lelkes dallam mintha még tetszene is, Horthy István még újnak számító szobrát (gyaníthatóan a szűkös anyagiak miatt: mellszobrát csak) hanyatt heverni a kis belvárosi park gyepén, környékbeli szerb gyerekek köveket vagdosnak hozzá, mintha csak most derülne ki, hogy a városban szerbek is élnek. De a *partizankával* is ekkor találkozom, most tanulom meg a szót is, azzal együtt, hogy nem „kis partizán”-t jelent, hanem partizánöt, egyenruhások csoportjából kiválva perdül élénk, alkalmasint a *Royal* kávéház előtt, vagy talán onnan lép ki többedmagával, az ominózus fényképek közelében, fiatal, karcsú és szép, hullámos barna haja csillagos, *titovkának* is nevezett partizánsapka alól hull a vállára, később tucatjával gyártott filmek szabványhősnőit előlegezi, de egy fényképen később ismétleten látott csúcsközeli szerb politikusnő is rá hasonlít, aki férjével, egy itteni magyar élkommunistával együtt lesz sok évvel később közösen közúti baleset áldozatává. Magyarul szól hozzánk, amit akkor sehogyan sem tudok helyre rakni magamban. Felidézhetetlen, hogy milyen alapon is szólít meg minket, mintha a nagyapámtól az iránt érdeklődne, miért is ülök tolókokciban, de hozzám is szól, kedves, nem sejtí, hogy halálos ellenségével beszél. „Várj csak, adok valamit” – mondja, mikor már indulna a többiek után, katonaköpenye zsebéből kis aranyláncot szed elő apró kereszttel, értetlenül tekintek föl rá. „Fogadd csak el” – biztat tétován nagyapám, talán amiért ezt tartja inkább ajánlatosnak, ám én ezt szintén nem értem. Meglehet, azért mondok nemet végül is, mert odahaza sose vettek jó néven bizonyos ajándékokat, főleg ha

idegenektől pénzt fogadtunk el. „Nem sértődött meg a hölgyike?” – kérdi otthon nagynéném, beszámolómat végighallgatva. Na lám, a Grigorij adta Mariskáé mellett még egy aranylánc, eredetük kérdése azóta is függőben marad meg bennem... Mindenesetre az alapállásom egy ideig még rendületlenül harcias, sőt szélsőséges, körülöttem mindenki kapitulál, ám én nem kívánom feladni, a rádióból (mielőtt mint a magyaroktól általában, egy időre elvennék tőlünk) Szálásiról is hallok, aki Horthyval ellentétben tovább harcol, titokban, bár senkitől sem hallok dicsérni, sőt mindenki eszeveszett örültnek tartja, neki szurkolok: miért ne lehetne mégis győzni, mindent visszafoglalni? Iszonyú fegyvereket képelek el, a már létezőknél is pusztítóbbakat (azt hiszem: lehet), Hitler csodafegyvereivel vetekedőket.

Sakkozni is így sakkoztam valamikor, amíg be nem láttam végleg, hogy jobb, ha nem játszom. Amíg az utolsó gyalogomat is le nem kaszabolják, amíg csak be nem mattolnak.

Öcsém is, aki bármikor megver.

És aki odaát, Bánátban élve át a szó igazi értelmében vett frontátvonulást, kevésbé mutatkozik „elvszerűnek”. Fából készült davaj-gitárja van, azaz orosz golyószórója dob alakú tölténnyel, partizándalokat énekel szerbül, egyelőre anélkül, hogy egy szót is értene a szövegükből. „*Banatski smo mladi partizani, nema više Špilera, Nedića i Draže...*” Mármint hogy ifjú bánáti partizánok vagyunk, továbbá, hogy Špiler, Nedić és Draža letűnt a színről. Értsd alattuk Spillert, a bánáti náci gauleitert (vagy Gestapo-főnököt?), a belgrádi quisling kormány fejét, valamint Draža Mihailović csetnikvezért, aki alkalmassint mégsem működött annyira együtt a megszállókkal, mint amennyire ezt hivatalosan mondták róla, ámde emberei, ha hatalomra kerülnek, többszörösét is könnyen kivégzik azoknak a magyaroknak, akiknek a halálát így Titóék rájuk kenték csak. „Nem, nem, a Dražát nem merik halálra ítélni” – állítja perének idején egy biliárdgolyó fejű és szemüveges nyugalmazott szerb tanító, távolabbi ismerősként hozzánk tévedve, hibátlan magyarsággal és hervatag szépasszony feleségével tökéletes házastársi egyetértésben. Jusst is merik! Ellentétben a horvát bíboros Stepinaccal, akit tényleg nem mernek – ezért jósolhatja meg Ómama is néhány évvel később kimenetelét a rádión hallgatott Mindszenty-pernek. Azt követően, hogy a német lakosokat, pontosabban a „fasisztákat” begyűjtő táborból vegyes házas özvegyként szabadulva hozzánk kerül, majd idővel a nyugdíját is visszakapja; ám a táborbeli élményeire, például hogy miképpen ver ott egy cigány partizán léccel egy asszonyt, hogy belőle állítólagos aranyainak rejtékhelyét kiszedje, jószerével lusták vagyunk odafigyelni. Változatlan intenzitással politizál, rátapad a rádióra (amit, akár csak nagynéném is a magáét, némi meglepetésünkre még vissza is kapunk), apámat, noha ekkor túl vagyunk már a háborún, valaki merő jóindulatból fi-

gyelmezteti az utcára kiszűrődő német hangokra, a továbbadott figyelmeztetés kissé ingerült, csakhogy most nincs többé hová sértődötten hazautazni... „Zoli, kurkászd a rádiót – nyit be hozzám egy délután fellelkesülten –, azt mondják, a Sztálin meghalt.” Így mondja: „kurkászd”, nem emlékszem, hogy ezt a szót korábban bárki mástól is hallottam volna; amint többször is elmeséli, nyolcévesen kezd tanulni magyarul, amikor cseregyerekként Szolnokra kerül; olykor egészen eredeti fordulatokat használ, „tönkre vagyok silányítva”, tudatja részvétet kereső hangon, valahányszor fáradtan ér haza valahonnan.

De mindez már jóval később történik.

Mert amikor újra a Tisza bánáti oldalára kerülök, még tart a háború. [...]

In: VARGA Zoltán 1999. *Bábel árnyékában. Önarcképtöredékek történelemmel*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 10–18.